

Gönderim Tarihi: 22.08.2019

Kabul Tarihi: 20.09.2019

**ABDULLATİF SUPHİ PAŞA’NIN “UYÛNÜ’L-AHBÂR Fİ’N-NUKÛD
VE’L-ÂSÂR” ADLI RİSALESİNİN TRANSKRİPSİYONU ve İKTİSAT
SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN TAHLİLİ**

**The Analyses of Abdullatif Suphi Pashas’ Uyûnü’l-Ahbârî’n-Nukûd ve’l-Âsâr
Tractate from the Perspective of Economic Sociology**

Emine ÖZTÜRK

Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
ozturkemine25@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-2127-7431

Ali FİDAN

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
alifidan@trabzon.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-5842-0444

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Kiş Siyaset ve İktisat sosyolojisi açısından para/para basımı, devletlerin başka devletlere olan bağımsızlığının bir sembolü ve göstergesi kabul edilmektedir. Para bilimi olarak da bilinen nümizmatik ilmi, yalnızca mekanik bir üretim biçimini değil aynı zamanda toplumların sosyo-ekonomik hayatı hakkında da veriler sunmaktadır. Hayatı boyunca Osmanlı devletinin farklı kurumlarında önemli vazifeler ifa eden Abdullatif Suphi Paşa, kendi tarihimiz açısından değerlendirildiğinde ilk “nümizmatik”tir. Kişisel para koleksiyonundaki paralar hakkında yaptığı önemli çalışmaları ile Abdullatif Suphi Paşa, İslam tarihi bilimine yeni bilgilerin kazandırılmasını sağlamıştır. Bu çalışmaya konu olan Uyûnü’l-Ahbârî’n-NukûdVe’l-Âsâr adlı risalesindeki bulguları vesilesiyle Abdullah Suphi Paşa, günümüze kadar ulaşmamış genelde bazı tarihsel açıdan önemli bulgulara ve bilgilere, özelde ise İslam tarihi açısından çok önemli bilgilere işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Abdullatif Suphi Paşa, Para, İslam, İktisat Sosyolojisi

Abstract

From the perspective of political and economic sociology, money/money printing is accepted as a symbol and indicator of the independent relationships among states. Numismatic, also known as monetary science provides data about not only a mechanical mode of production but also socio-economic life of societies. Abdullatif Suphi Pasha, who carried out important duties in different institutions of the Ottoman state throughout his life, was the first numismatic in our history. Abdullatif Suphi Pasha, with his important works on personal money collection, ensured new knowledge to the science of Islamic history. With the help of the findings in his treatise Uyûnü’l-Ahbârî’n-NukûdVe’l-Âsâr, which was the subject of this study, Abdullatif Suphi Pasha indicated very important and recondited information related generally to history and specifically to Islamic history.

Keywords: Abdullatif Suphi Pasha, Money, Islam, Economic Sociology

1. GİRİŞ

Bu çalışmaya konu olan ilgili metnin transkripsiyonu ve tahlilinden önce Abdullatif Suphi Paşa'nın hayatı hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır. Abdullatif Suphi Paşa, 12 Muharrem 1234'te (11 Kasım 1818) Mora'nın merkezi olan Trapoliçe kasabasında doğmuştur. Kendisi ilk Maarif nâzırı olan Abdurrahman Sami Paşa'nın oğludur (Akyıldız, 1993, s. 450). Devlet-i Al-i Osmani'nin ikinci Maarif nazırı Sami Paşazade Abdullatif Suphi Paşa, Sami Paşazade Sezai'nin ise kardeşidir (Kocamemi, 2009, s. 51). Eğitim hayatı süresince özel hocalardan ders almıştır. Mora İsyanı esnasında 7 Ekim 1821'de ailesiyle birlikte esir edildiyse de Kasım 1823'te Mısır'a gitmelerine izin verilmiştir.

Babası burada Dîvân-ı Vilâyet baş muavinliğine getirilmiştir. Abdullatif Subhi, henüz on üç yaşındayken Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın hususi kitâbetine memur olarak girmiştir. Daha sonra sırasıyla Mısır Mülkiye Kalemî reisliğine, Muhâsebât-ı Mısıriyye İdaresi Kalemî birinci başkanlığına ve Mehmed Ali Paşa'nın müsteşarlığına tayin edilmiş; ardından mîrlivâlık rütbesine yükselmiştir. Mehmed Ali Paşa'nın vefatı üzerine 1849 yılında babasıyla birlikte İstanbul'a göç etmiştir (Akyıldız, 1993, s. 450).

Babası Sami Paşa'nın arzusuyla askeri eğitime yönlendirilen Abdullatif Suphi Paşa Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın da bu arzusunu uygun bulması ile hızla rütbe kazanmıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya, muavin ve karin olup, miralay rütbesine çıkmıştır. Bundan sonraki görevleri hep üst düzeyde olup; 1850'de İstanbul, Meclis-i Maarif azası olmuştur. 1854'de Ula evveliyle Meclis-i Vala azası, 1857'de bala ile ilaveten Tahrir-i Emlak Komisyon Reisi, 1860'ta Defter Emini, 1861'de Meclis-i Vala Azası, 1863'te Yanya Cihet-i Müfettişi olmuştur. Daha sonrasında ise 24.08. 1867-09.03.1868 tarihleri arasında Maarif Nazırı olarak görev yaptı. 1868'de Şuray-ı Devlet Azası, 1871'de Vezirlikle Suriye Valisi, 1871'de Şuray-ı Devlet Azası olmuştur. 04.02.1878-18.04.1878 arasında ikinci defa Maarif ve Evkaf Vekaleti Nazır'lığı yapmıştır. 1880'de Maliye Nazırı ve dört defa Evkaf Nazırı olmuştur. 1881'de ikinci defa Maliye Nazırı, 1882'de Ticaret Nazırı, 1885'de beşinci defa kez Evkaf Nazırı olmuştur.

Bu bilgilere ek olarak 16 Ocak 1883'de ilk ticaret meslek lisesi olan Mekteb-i Ticaret-i Hamid-i Nami Ali adıyla kurmak ona nasip olmuştur. Abdullatif Suphi Paşa 17 Ocak 1886'da vefat etmiştir. Kaydı, Sicil-i Osmani'ye: Âlim, fazıl, şair, münşi (üslubu güzel olan), cömert, ve zevki severdi. Evladı çoktu.' şeklinde geçmiştir (Kocamemi, 2009, s. 52-53).

Cenazesi II. Mahmud Türbesi haziresine defnedilmiştir. Arapça, Farsça, Fransızca ve Yunanca bilen Suphi Paşa'nın sağlam ve güzel bir üslubunun olduğu bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nde Meskûkât (nümizmatik) ilmiyle bilimsel usullere göre ilk meşgul olan kişi Abdülatif Suphi Paşa'dır. Osmanlı Devleti'nde 8 Nisan 1874 tarihinde ilk Asar-ı Atika Nizamnamesi'nin çıkarılması ve Sanayi-i Nefise Mektebi ile İstanbul Arkeoloji Müzesi'nin (Müze-i Hümayun) kurulması onun çabalarının bir neticesidir. Doğu edebiyatına ve Batı bilimine vakıf, faziletli, aynı zamanda şair olan Suphi Paşa; Budapeşte, Bavyera ve Saksonya Bilimler akademileriyle Amerikan Maarif-i Şarkıyye Encümeni'nin ve 1863'ten beri Alman Doğu Derneği'nin üyeliğini yapmıştır.

Murassa' Osmani ve Murassa' Mecid nişanlarıyla İran'ın Şir ü Hurşid, Rusya'nın Sainte Anne ve Maklenburg Dükalığı'nın Grand Couronne nişanlarının birinci rütbelerine, Avusturya'nın Altın Maarif madalyasına ve diğer bazı devletlerin madalyalarına layık görülmüştür. Zengin ve kıymetli bir kütüphanesi olan Suphi Paşa fazlaca emek ve zamanın mahsulü olan eski bir sikke koleksiyonunun sahibidir. Öyle ki bu koleksiyon nümizmatik bilimi açısından gayet önemli ve meşhur kabul edilmektedir. Yirmi üç çocuğunun en büyüğü Yeni Osmanlılar hareketinin kurucularından olan Ayetullah Bey, diğer bir tanınmış oğlu ise Hamdullah Suphi Tanrıöver'dir (Akyıldız, 1993, 45-452).

Eserleri: *Miftahu'l-İber*: SuphiPaşa, Mısır'dayken Mehmed Ali Paşa'nın teşvikiyle İbn Haldun'un tarihinin ikinci ve üçüncü kitabını Türkçe'ye çevirmeye başlamış, daha sonra bu çeviriyi tamamlayarak İstanbul'da bastırmıştır. *Tekmiletü'l-İber*: İstanbul'da taş basması olarak basılan ve iki kısım olan eser İbn Haldun'un *el-İber*'ine zeyil olarak yazılmıştır. Eserde Suriye'de Selefki ve İran'da Eşkaniyan devletleri tarihi ve sikkeleri incelenmektedir.

Hakaiku'l-Kelam fî Tarihi'l-İslam: Maarif nazırlığı esnasında yazdığı bu eser, İslamiyet'in ortaya çıkışından Hz. Ali'ye kadar olan ilk dönemlerini konu edinen bir tarih kitabı olup 1. cildi İstanbul'da neşredilmiştir. *Risale-i Subhiyye*: Zilkade 1281 (Nisan 1865) tarihinde Osmanlı maliyesi ve ıslahı hakkında Sultan Abdülaziz'e sunmuş olduğu bir risale olup aynı tarihte İstanbul'da bastırılmıştır (Akyıldız, 1993, s. 450-452).

Giriş mahiyetindeki bilgilerden sonra bu çalışmada; ilgili risalenin öncelikli olarak metin tahlili yapılacak kaynaklardan sonra ise transkripsiyonu verilecektir.

2. UYÛNÜ'L-AHBÂR Fİ'N-NUKÛD VE'L-ÂSÂR ADLI RİSALENİN İKTİSAT SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN TAHLİLİ

2.1 Ekonomi, Toplumsal Hayat ve İktisat Sosyolojisi

Ekonomik hayatın geçmişinin, yani piyasa tarihinin, insanlığın tarihine eşit olduğu söylenebilir (Demir, 2003, s. 130). Akademik camiada iktisadın toplumsal temellerinin antik Yunan'a (Baeck, 1997, s. 83);(Özel, 1997, s. 83), bilhassa da Aristo'ya kadar dayandırıldığını görmekteyiz (Ersoy, 2012, s. 52-60). Buna karşın iktisadi hayatın yeryüzünde başlangıcını tarım ile ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü insanın örgütlü tarihiyle birlikte aynı zamanda insanların birbiriyle '*madde alışverişi*' başlamıştır (Erdoğan, 2000, s. 303). Bu anlamda insanoğlunun tarımla tanışması tarihin en büyük devrimlerinden biridir. Çünkü tarımla birlikte üretim araçları ilerlemiş, mübadele gündeme gelmiş ve ticari ilişkiler daha karmaşık hale gelmiştir (Şeriatı, 2004, s. 42). Bu bilgilere ek olarak tarımsal yanı ağır basan bir toplumda, temel ekonomik ilişkiler toprak sahipliği ile bağlantılı olmuştur. İş bölümü ve mübadelenin gelişme olasılığı az olduğundan, hiyerarşik bir yapılanma kendini çok hızlı bir şekilde gösterebilmiştir. Statüye dayalı bu oluşum, toprağı işleyenin, ürününün bir bölümünü işlen(me)miş olarak derebeyine haraç olarak vermesi biçiminde gerçekleşmiştir (Dobb, 1992, s. 16).

Haddi zatında insanın sosyal varlık –homo socius-oluşu ile sınırı görelî belirsiz özel mülkiyetin varlığı arasında, hiyerarşik bir yapılanmanın tesisi noktasında, sıkı bir ilişki vardır. Çünkü insanların bir arada yaşama zarureti, aynı zamanda, mal, yetki ve kabiliyetlerinin birbirleri arasında farklı oranlarda dağı(tı)lmış olmasından ileri gelmektedir (Ensar Vakfı, 1992, s. 491). Öte yandan insanlığın ilk dönemlerinden bu yana, bir miras olarak da niteleyebileceğimiz, bazı eski iktisadi özelliklerinden bahsetmek gerekir. Bu unsurları sosyo-ekonomik açıdan kategorize edersek karşımıza: Bilinçli dayanışma, doğru(cu)luk, adalet anlayışı ve çalışma içgüdüğü çıkacaktır (Veblen, 2005, s. 149). Son derece önemli olan bu özellikleri din sosyolojisinin öncüsü olan İbn Haldun'da da görmekteyiz (Arslan, 1997, s. 142-145). Öyle ki ona göre insan tabiatı gereği toplumsal bir varlıktır ve hayatını sürdürebilmesi için diğer insanlarla irtibata geçmek durumundadır. İnsanların ihtiyaçları noktasında bir araya gelmeleri ile de yardımlaşma meydana geleceğinden, üretim ihtiyaçtan fazla olacaktır. İnsanlar gereksinimlerinden daha fazla üretmek yoluyla da doğal olarak ticarete ve bu iktisadi faaliyetin araçlarına yönleneceklerdir (İbn Haldun, 1991, s. 212-215).

Nitekim Gazali de insanın kendi kendine yeterli olmadığı ve tek başına yaşayamadığı için diğer insanlarla bir diyalog ve işbirliği arayışında olduğunda hemfikirdir (Ersoy, 2012, s. 107). Bu anlamda bireyler arası karşılıklı ihtiyaçların giderilmesi konusunda iş birliği ve iş bölümü zaruridir. İşte bu mecburiyet üretimin temel yapı taşı oluşturur (Orman, 1984, s. 73). İnsanların toplum halinde yaşamalarının, üretimin dışında diğer bir getirisi de sermaye (para) birikiminin ortaya çıkmasıdır. Aslında üretim, yani doğanın verdikleriyle yetinmeme, paralel bir doğa yaratma ve buradan da nerede duracağı belli olmayan ‘*üretilmiş doğa*’ meydana getirme sürecidir (Kılıçbay, 1998, s. 93). Bunun neticesinde ise görece sınırsız gereksinim güdüsüyle hareket eden birey, sermaye elde ettiğinde, parasını ya harcayacak, ya biriktirecek, ya borç verecek, ya da iktisadi teşebbüs yapacaktır (Zaim, 1979, s. 49). Bu birikimin de sürekli olarak belli ellerde kalması, toplumun çıkarlarıyla çatışma ortamına sebebiyet verebilecektir (Açıkgöz&Diğerleri, 2003, s. 690). Dolayısıyla üretimin insan ihtiyaçlarından fazla olması –artı değer- çoğu zaman iktisadi alanda birey yararı ile kamu yararını karşı karşıya getirebilmiştir. Yani Durkheim’in ifadesiyle bir ‘*antagonisma*’ meydana gelmiş (Durkheim, 2006, s. 49); Giddens, 2013, s. 192-193), eline servet geçen insan kültür sınırlarını zorlayabilmiştir (Zaim, 1979, s. 28).

Bu durumlarda kamu yararını bireyin yararından üstün tutan ve dolayısıyla, bireyin haklarına sınırlama ve özgürlüklerine kısıtlama getiren, sosyal nitelikli bir iktisadi düşünceyi tarihin her aşamasında görmek mümkündür (Tanrıverdi, 2003, s. 673). Çünkü iktisadi zihniyet içerisinde kök saldığı toplumun bir ürünüdür ve ondan bağımsız var olamaz (Özel, 1993, s. 188). Bu anlamda iktisadi faaliyetin öznesi olan insanın, karar vermedeki değişkenliği ile tutum ve davranışlarındaki görecelik de hesaba katılırsa; onun iktisadi düşüncenin de bir anlamda belirleyicisi ve yönlendiricisi olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim iktisat literatüründe üretim ve tüketim, nesnel bir gerçeklik olarak öngörülmektedir. Ancak hem üretim hem de tüketimin öznesi olarak insanı, davranışları itibarıyla aynı nesnellikte ele almak mümkün değildir (Karagül ve Açıkgöz, 2009, s. 472).

Birey ve iktisadi faaliyetin rölatif belirsizliğine ek olarak, sosyolojik anlamda insanların, devlete benzer ilk siyasal örgütlenmelerini kurmaya başlamalarından itibaren devamlı ve kalıcı nitelikte hiyerarşik yapılanmaları oluşturduklarını görmekteyiz (Kılıçbay, 1999, s. 54). Bu anlamda insan ve davranışı zaman boyutu itibarıyla bir kuralın sonucu olabileceği gibi yeni bir kuralı da ortaya koymuş olabilmektedir. Durkheim ve Parsons’a göre bireyin davranışları, bilinçli, gönüllü, baskı yoluyla ve içselleştirilerek uyulan

kuralların bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu da hiyerarşik yapılanmanın insanlar tarafından bir şekilde kabulü ve yeniden üretilmesi manasına gelir. İktisadi faaliyetler de bu davranış kalıplarına dâhil edilebilir (Aron, 2007, s. 285-295).

Sosyologlar kadar iktisatçıların da insan olgusu ve davranışına duyarlı davrandıkları görülmektedir. Böyle bir yargıya varılmasının nedenini, iktisatçıların, özellikle ekonomi politikası önerileri geliştirirlerken iki temel şeye cevap vermek durumunda kalmalarından anlamak mümkündür. Bunlar: *İnsan ne ister? Ve insan isteklerini nasıl gerçekleştirir?* meseleleridir. Bu önemli sorulara Adam Smith'in cevabı nettir. Öyle ki ona göre insan, yalnızca kişisel çıkar dürtüsüyle hareket eden bir canlı değil, aynı zamanda, istediğini diğer insanlarla değişim ilişkilerine girerek elde eden bir varlıktır. İnsan bu mübadele ilişkisi çerçevesinde sürekli kendi menfaatleri doğrultusunda davranış sergilemekte ve '*bir şekilde*' iktisadi düzen teşekkül etmektedir. Bunu topluma şamil kıldığımızda da R. H. Tawney'in ifadesiyle elde eden toplumun –acquisitive society- ortaya çıkması için yeterli fikri ve ideolojik zemin oluşmuş demektir. Fakat Smith'in aksine şunu da ifade etmek gerekir ki, iktisadi hayatta insanın fiillerinin '*rasyonel (çıkara dayalı)*' oluşunun sorgulanmasının yanında, ekonominin kendi düzeninin '*bir şekilde*' kurulacağı önermesinin iyi tetkik edilmesi gerekmektedir (Buğra, 1995, s. 18). Çünkü salt çıkar endeksli bir insan, maddi ve manevi anlamda, hem kendisi hem de toplum için büyük bir tehlike teşkil eder. Ayrıca insan hayatında belirleyici bir unsur olarak ticari yaşantının bir standardının olmayışı ve göreceli kuralsızlık durumu –anomi-, sosyal hayat için olumsuz neticeler çıkarabilecek niteliktedir. Yani yaşanılmaya değer bulunan hayat, iktisat dışı kıymetlere, çıkarlara ve çekişmelere göre şekillendiğinde toplum çözülmeye yüz tutacaktır (Nişancı, 2002, s. 21).

Burada çözülmeye kaynak teşkil eden şey, rasyonel oluştan ziyade irrasyonel kazanım yollarına gidilmesidir. Çünkü sosyolojik açıdan rasyonel oluş, aynı zamanda toplumsal menfaatlerin dışına çıkmamaktır. Yukarıda çizilen çerçeve içerisinde sosyo-ekonomik hayat, toplumu oluşturan bireylerin ortak tasavvurunun bir neticesidir. Bunun anlamı şudur ki her toplumun iktisat algısı o toplumun kendini algılayış biçimini de ortaya koymaktadır (Buğra, 1995, s. 25). Yani ekonomi insan hayatının diğer kesimlerinden tecrit edilmiş halde mevcut, yeknesak bir olgu değildir (Orman, 1984, s. 147). Bilakis ekonomi, bizzat dünya hayatının ve ona dair gerçekleştirilen bütün eylemlerin öznesi olarak insanın, sosyoekonomik hayat içerisindeki faaliyetlerinin bir sebebi ve neticesidir. Ancak eleştirel bir katkı olarak da belirtmek gerekir ki ekonomik faaliyetin belirleyicileri olarak

yalnızca ekonomik dürtüleri –çıkar, kâr maksimizasyonunu vb.- kaynak göstermek; sosyal bilimlerin ruhuna çok da uygun değildir. Çünkü toplumsal olay ve olguları meydana getiren unsurlar birbirine girift şekilde eklemlenmiş, farklı sosyolojik etmenlerden meydana gelmektedir (Buğra, 1995, s. 248).

Ana hatlarıyla insanın iktisadi niteliklerinin erken dönemlerden bu yana var olduğunu, iktisadi faaliyetin başlamasının, iş bölümünün toplumsal hayat için gerekli ve hatta zorunlu oluşunu ifade ettikten sonra toplumsal hayat üzerindeki etkilerine de burada yer verme gerekliliği doğmuştur. Zira ekonomi birçok fert ve toplumun din, dünya, siyaset ve ideoloji, tavır ve düşüncesi üzerinde şekillendirici, belirleyici ve yönlendirici etkilere sahip olmuştur (Geçit, 2009, s. 9).

Bu anlamda cemiyet içerisinde yapılagelen iktisadi işler toplumsal hayatın önemli unsurlarından biridir (Sezen, 1998, 62-70). Sosyal hayat da diyebileceğimiz bu kolektif yaşam, her şeyden önce ahenkli bir çabalar topluluğu, akılların ve iradelerin aynı amaç etrafındaki birliğinden meydana gelmektedir (Aydın, 1997, s. 69-70). Aynı şekilde insanın –homo faber- (Özel, 1997, s. 200);(Tan, 2012, s. 97-101) dünya hayatını sürdürebilmesi ve gereksinimlerini karşılayabilmesi çalışmasına, üretmesine ve paylaşmasına bağlıdır (Karaman, 2011, s. 195). İşte bu gerçeklik toplumsal hayatta iktisadi faaliyet denilen sürecin özünü oluşturmaktadır. Ekonominin birincil tetikleyicisi de gereksinimdir (Özel, 1994, s. 291).

Sosyolojide insanın gereksinim duyduğu şeylere, mühim olarak eksikliği duyulan herhangi bir şeye karşı duyulan eğilim anlamında ‘*ihtiyaç*’ denilmektedir. Zamana göre değişiklik arz eden bu unsurları ise şöyle sıralayabiliriz: Beslenme ve temizlik, giyim, sağlık, barınma, eğitim, sosyal hayata katılım, iletişim, güvenlik vb.(Yaran, 2007, s. 31);(el-Kardavi, 1975, s. 83). Haddi zatında insanoğlu yeryüzüne ayak bastığı andan itibaren bu ihtiyaçlarını gidermeye yönelik eylem(ler) içerisine girmiştir. Bu bağlamda aslında ilk insanın ihtiyaç karşısındaki gereksinimi ile bu günün insanı arasında temelde hiçbir fark yok gibidir.

Belki sayısal anlamda değişiklikler olmuştur. Ama ihtiyaç her daim ihtiyaç olarak kalmıştır. Bu minvalde sosyal hayatın sürekliliği için duyulan gereksinimlerin, iktisadi hayatın öznesi olan insanı zaruri bir şekilde üretim yapmaya ve bir mübadele unsuru olarak para kullanmaya ittiğini söyleyebiliriz (Yetik, 1991, s. 18). Her iktisadi faaliyet belli bir sosyal yapı içerisinde cereyan etmektedir. Bu anlamda son derece karmaşık olan insanlar arası ilişkilerden, iktisadi münasebetleri ayrı düşünmek mümkün değildir.

Nitekim Parsons, ekonomik faaliyetlerin sosyal hadiselerden ayıramayacağını, bu manada da iktisadın sosyal düzeni oluşturan ikinci derecedeki sistemlerden biri olduğunu ortaya koymuştur (Eröz, 1982, s. 165).

İşte toplumsal sistemin başarı ve etkinliği, farklı sosyal kurumlar arasındaki uzlaşma sağlayabilme kabiliyetine bağlıdır. Zira her toplumsal kurum bir diğeri ile uyum içerisinde olmayabilir. Bu dikotomik gerilimden iki farklı netice çıkabilir. Nitekim sürekli çatışan kurumların varlığı bir yandan topluma dinamizm kazandırırken, diğeri yandan da zaman ve kaynak israfına yol açabilir (Demir, 2003, s. 425). Bunun neticesinde ise sosyal değişme meydana gelir. Ancak bu dönüşüm çift yönlü olabilir. Yani rasyonel hedeflerle kurgulanan değişim planı, ya zorlama olmaksızın kendiliğinden, ya da dolaylı zorlama –sosyal değiştirme- yoluyla gerçekleşir (Eröz, 1982, s. 158-162).

Aynı şekilde alt yapı olanakları da sosyo-ekonomik açıdan yatırımlar ve finansmanı olarak sermaye (para) stokuna bağlıdır. Sermaye stokunun büyüklüğü yapılacak olan yatırımları doğrudan etkiler. Ancak bu faktörün de etkili bir şekilde kullanılması, uygun zaman ve zeminde yatırıma dönüştürülmesi, sosyo-politik ortamın uygun ve istikrarlı olmasına bağlıdır (Eröz, 1982, s. 358-359).

Neticede denilebilir ki Bir cemiyetin pratik ahlakı ile iktisadi sistemi arasında doğrudan doğruya kuvvetli bir münasebet vardır (Eröz, 1982, s. 150). İktisat sosyolojisi perspektifinden ekonominin öznesi olarak insan ve toplumun yanında bir dizi başka faktörlerden de söz etmek mümkündür. Toplumsal yapı, gelenekler ve kültürel değerler bütünü bu faktörlerin başında gelmektedir. Yani iktisadi hayatla aile, din, örf-adet ve gelenekler iç içe geçmiş durumdadır ve birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Ayrıca birçok toplumda örf-adet ve gelenekler gösterişçi, müsrif oluşu engellemenin yanında tasarrufu da teşvik etmektedir.

Toplumdaki nitelikli iş gücünün iyi bir donanıma sahip olması da ekonomi ve toplum ilişkisini pozitif yönde etkilemekte; para ve finans araçlarının dengeli dağılımına yardımcı olmaktadır. Buradan da anlaşılabileceği üzere insanlık tarihi boyunca para ve finans ilişkileri toplumların kaderini belirleyici bir unsur olmuş ve hâlihazırda da aynı etkin gücünü devam ettirmektedir (Eröz, 1982, s. 367-370). İktisat ve toplum ilişkisine kısaca değindikten sonra bu çalışmaya konu olan Abdülatif Suphi Paşa'nın önemli iktisadi çıkarımlara ışık tutan risalesine değinmenin vakti gelmiş bulunmaktadır. Söz konusu çalışmaya dair çıkarımlarımız aşağıdaki gibidir.

2.2 Uyûnû'l-Ahbâr Fî'n-Nukûd Ve'l-Âsâr Adlı Risalenin İktisat Sosyolojisi Açısından Tahlili

Toplamlar arası ticaretin en önemli unsurlarından biri de para olmuştur. Sözlükte “parça, gümüş parçası” anlamındaki Farsça “pare” den gelen kelime genel olarak bütün ödeme araçlarını ifade eden bir genişlik kazanmıştır. İlk toplumlarda bu durum karşılıklı mal değişimi dediğimiz takas/becayış sistemi ile başladığını düşündüğümüzde Parayı kısaca; “satın alma gücü görevini yerine getiren her şeydir” ifadesiyle tanımlamak mümkündür. Bu anlamda bakıldığında; eşyaya değer olma, serveti biriktirmeye elverişli bulunma ve ödeme aracı olma durumlarını da paranın işlevsel durumu şeklinde açıklamak mümkündür (Akyıldız, 2007, s. 163).

Abdullatif Suphi Paşa, *Uyûnû'l-Ahbâr Fî'n-Nukûd Ve'l-Âsâr* adlı risalesinde öncelikli olarak İslam öncesi Arap yarımadasındaki ticari hayata değinmektedir. Fars ve Rum sikkeleri ile yapılan ticaretin *vezn* ile yapılması kemiyetten ziyade bir keyfiyete, başka bir ifadeyle yapılagelen bir uygulamaya işaret etmektedir. Nitekim eski dönemlerde puta tapıcılıkları ile bilinen Medyen toplumunda da *vezn* ile yapılan ticari uygulamanın bulunduğu görülmektedir. Şuayb (a.s.) tevhid inancına çağırdığı bu toplum, ölçü ve tartılarıyla silik, kesik ve vezni (ölçüsü) eksik paralarıyla halkı aldatmasıyla bilinen bir toplumdur. Aşhab-ı kiramdan Zeyd İbn Esleme'nin naklettiğine göre, Medyenli tüccarlar piyasaya altın ve gümüş parayı, etrafını keserek (çentik atarak), halktan alırken de bu paraları tartarak alırlardı. Mesela dört gram olan altın paranın kenarlarından yarım gram kadar alındığı halde, sayı ile verilince yine tam altın olarak işlem görmekteydi. Fakat geri alırken tartılınca satın alma gücü yarım gram eksilmiş bulunurdu. Böyle bir olay esnaf ve tüccar lehine haksız kazanç olarak günümüz ifadesiyle bir nevi enflasyon meydana getirmekteydi (Döndüren, 2008).

İslam tarihi bilimi için önemli önemli bir figür olan Makrîzî'den de alıntı yapan Abdullatif Suphi Paşa, altın sikkelerin Rum bölgelerinden gümüş sikkelerin de iki tür (Sevdâ-yı Vâfiye ve Taberiyîye-i Utkâ) oluşunu tespit etmiştir. *Dinar* ve *Dirhem* olarak zikredilen paraların, Makrîzî'den öğrenildiğine göre, İslam dinarı ve dirheminin iki katı piyasa değeri olduğunu da aktarmaktadır. Para biriminin bu şekilde olmasını tedavülde olan paralar ile ilk defa yeni basılan paraların piyasa değerleri üzerinden belirlendiğini söyleyebiliriz (Bayındır, 2012, s. 15-36). Yine burada kısaca ifade etmek gerekir ki Antik dönemde, Arabistan Yarımadası'nın Akdeniz ile olan ticarî bağlarının varlığı, Arapların Yunan-Roma dünyasının sikke sistemini benimsemesinin en önemli sebebidir. Araplar, Yunan-Roma paralarını kullanmakla yetinmemişler, sikkelerin madeni ölçü birimlerini ve

isimlerini de Yunanca-Latince'den adapte etmişlerdir. Örneğin Roma-Bizans altın parası olan denarius'un (Yun.δηνάριον) Araplardaki karşılığı dinar (دينار) Yunan ve İran gümüş sikkesi drahmi veya drahmos'un karşılığı dirhem' (درهم) dir. Yine Arapçada bakır para için kullanılan fals/ falus (فلوس) kelimesinin kökeni de Yunanca follis'dir (Bayındır, 2012, s. 19). İslâm'ın doğduğu yıllarda Arabistan Yarımadası'nda Bizans dinarları, İran dirhemleri kısmen de eski Himyerî paraları tedavüldedir. Dinar ve dirhem terimlerinin Kur'anda anılması bunun en önemli kanıtıdır. Âl-i İmrân, 75'te *"Ehl-i Kitaptan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet bıraksan, onu sana noksansız iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki ona bir dinar emanet bıraksan, tepesine dikilip durmazsan sana iade etmez"* denilmektedir. Yusuf Suresi 19'da da *"Onu –Yusuf Peygamberi- değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme (دراهم) "sattılar"* denilmektedir. Arapların Bizans dinarlarına duydukları hayranlık atasözleri ve deyimlere de sirayet etmiştir (Sivrioğlu, 2014, s. 3-4).

Hiz. Peygamber (s.a.v.) döneminde altın ve gümüşe kırkta bir oranında zekât belirlenmesi, para birimi olarak dinar ve dirhem'in de bu dini-hukuki çerçeve içerisine alınmasını beraberinde getirmiştir. Ancak anladığımız kadarıyla Abdullatif Suphi Paşa, daha ziyade İslâm'ın ilk dönemlerinde kullanılan para ve türevlerine odaklandığından fıkhi tafsilata değinmemeyi tercih etmiştir. Hiz. Ebubekir (r.a.) döneminde İslâm peygamberinden farklı bir para ve mali politika benimsenmediğini ifade eden Abdullatif Suphi Paşa'ya göre; Hiz. Ömer (r.a.) döneminde bu durumun değiştiğini söylemektedir. Nitekim o, Hiz. Ömer'in (r.a.), Kisrevî şeklinde sikke bastırdığını; bazı sikkelerin kenarında (Elhamdülillah) ve bazısında (Muhammeden resûlüllah) ve bazılarının kenarında (Lâilahaillallahu vahdehû) ve bazısında (amr) nakş ettirdiğini ifade etmektedir (Zambaur, 1968). Şiblî Numani'ye göre tarihçiler umumiyetle madeni paranın Arabistan'da ilk defa Abdülmelik bin Mervan tarafından ihdas edildiğini söylemekle beraber Makrizi'nin rivayetinden anlaşıldığına göre madeni para da Hiz. Ömer'in (r.a.) getirdiği bir yeniliktir. Numani aşağıdaki satırları Makrizi'den aynen tercüme ettiğini ifade ederek şöyle nakletmiştir:

"Emir-ül-Mü'minin Ömer Halife olup Allah ona Mısır, Suriye ve Irak'ın fethini ihsan ettiği vakit, para sistemine müdahale etmeyerek eski sikkelerin tedavülde kalmalarına müsaade etti. Hicri 18 senesinde muhtelif ülkelerden heyetler geldiği zaman Basra'dan da bir heyet geldi. Ahnaf bin Kays de bunun içindeydi. Ahnaf, Basra ahalisinin ihtiyaç ve istekleri hakkında maruzatta bulundu. Bunun ricası üzerine Ömer, Yasir bin

Ma'kal'ı Basra'da, Nehr Ma'kal adı verilen ve hakkında: "Allah'ın kanalı geldiği zaman Ma'kal'ın kanalı işe yaramaz oldu" meşhur sözünün söylendiği kanalı inşa etmeye memur kıldı. Takriben aynı zamanda her şahsa ayda bir "cerib"¹ hububat ve iki dirhem nakit para verilmesini emretti. Takriben aynı zamanda Hz. Ömer (r.a), Anuşirevan'ın sikkelerine benzeyen dirhem sikkeleri çıkardı. Aralarındaki tek fark Hz. Ömer'in (r.a) sikkelerinin bazen "Allah'a hamdolsun" bazen "Muhammed Allah'ın Resulüdür", bazen de "Allah'tan başka ilah yoktur, tektir" ibarelerini taşımasıydı. Hz. Ömer'in (r.a) idaresinin sonlarına doğru on dirhem altı miskal ağırlığındaydı. Bu sadece Makrizi'nin rivayetidir. Bununla beraber Hz. Ömer'in (r.a.) para sisteminde değişiklikler de ıslahat yaptığı umumiyetle kabul edilir. Maverdi, El Ahkam-us-Sultaniye'de İran'da sekiz danga² eşit olan "Bağli", dört danga eşit olan "Taberi" ve üç danga eşit olan "Mağribi" olmak üzere üç çeşit dirhem cari olduğunu kaydeder. Hz. Ömer'in (r.a) "Bağli" ve "Taberi"nin halk tarafından daha çok benimsendiğinden bunların toplamının yarısına eşit bir İslami dirhem darb edilmesini emretti. Bunun üzerine altı danga eşit bir İslami dirhem tedavüle arz edildi (Numanî, 1975, s. 203-204).

Abdullatif Suphi Paşa sikkelerdeki baskılarda yukarıdaki benzeşen ifadeler ek olarak (amr) ifadesini zikretmiştir. Öyle ki bu ifade (amr) günümüze kadar zikredilen bir tarihi bilgi konusu yapılmaması bakımından önemli bir keşiftir. Hz. Osman (r.a) dönemine gelindiğinde ise, Abdullatif Suphi Paşa, basılan paralara (Allahu Ekber) nakşedildiğini ifade etmektedir. Burada şunu da zikretmek gerekir ki Abdullatif Suphi Paşa'nın Hz. Ali dönemini zikretmeden Ebu Süfyan'ın hilafeti dönemi para tahliline neden geçtiği –ilgili risaleye de bakıldığında-henüz bilinmemektedir. Ancak ifadelerden de anlaşıldığı üzere Ebu Süfyan'ın bastırdığı paranın küçültülmüş (habbe oranında) olduğu görülmektedir. Öyle ki paralara kendini temsilen kılıç naksettirmesi ile de Ebu Süfyan ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Abdullah bin ez-Zübeyr dönemine bakıldığında Mekke'deki sikkelerin bir yüzüne (Muhammeden Resûlullah) diğer yüzüne de (Emerallahu bi'l-vefâ ve'l-adl) bastırmıştır. Onun kardeşi Mus'ab bin Ez-

¹ Takriben 216 litrelik hacim ölçüsüdür. Eni ve boyu 60 arşın olan arazi ölçüsüdür. Bk., <https://osmanlica.ihya.org/dt-6707.html> (19.08.2019).

² Bk., <https://islamansiklopedisi.org.tr/danek> (19.08.2019).

Zübeyr de sünneti seniyyeye uymak için bunu çoğaltmıştır. Bunun üzerine Haccâc bin Yusuf, Abdülmelik bin Mervân ibnü'z-Zübeyr hazretlerinin üzerine askerleri ile gelmiştir. Abdülmelik bin Mervân tekrar düzeni sağlamış ve Irak yönetiminde olan hicri 76. senesinde merkezdeki sikkelerin orada da basılmasını emretmiştir. Haccâc bin Yusuf her ne kadar bu duruma karşı çıksa da bütün bu ve benzeri karşı çıkmalara rağmen Abdülmelik bin Mervân İslam devletinin bütün ileri gelenlerini toplamış; Kayzer-i Rum'a: Başında (Kulhüvallahu ehad) yazan bir mektup göndermiştir. Buna göre eğer mektupta yazılanlar kabul edilmez ise Rum paralarının tedavülden kaldırılmasını emredeceğini ifade etmiştir ve neticede Hâlid bin Yezid vesilesiyle bütün İslam topraklarında kendi paralarının basılıp yayılmasını sağlamıştır.

Yukarıda arz edilen ortak sikkenin bir yüzünde, dönemin de sosyo-politik ruhuna uygun olarak ve Kayzer-i Rum'a bir tepki olarak, (Allahu ehad) ve dairesinde (Duribe hâze'd-dirhem bi-Medîneti kezâ) ve diğer yüzünde (Lâilâheillallah) ve dairesinde (Muhammeden Resûlüllah erselehu bi'l-Hudâ ve dîni'l-Hakk li-yuzhirahû alâ'd-dîn kullih velev kerihe'l-müşrikûn) ifadeleri nakşedilmiştir. Bu bilgi, Abdullatif Suphi Paşaya göre, İbn Haldun'da da vardır fakat sadece para basıldığına dair kaynağı belirtilmeyen, kısa bir malumattır.

Abdullatif Suphi Paşa risalesinde, Hz. Ömer dönemine Makrîzî'den aldığı bilgilere yeniden bir atıf yaparak; İslam Araplarının sikkeleri tarifini yapan ve Pehlevi dilini kullanan Thomas adında bir müellifin eserinin 280. sayfasına atıfta bulunmuştur. Aynı tarifî, Tabîb İsmail Paşa'nın da eski para koleksiyonunda hicri yirmi beşinci senede basılmış bir örnekten hareketle Mösyö Mortman'ın Sasani paraları tarifinde yazdığı kitabının 449. sayfasında 749 numaralı dipnotunda bulmanın da mümkün olduğunu aktarmıştır. Abdullatif Suphi Paşa şahsi koleksiyonunda hicri 26. seneye ait bir parada basım yazısı Pehlevice olan ve kenarında (bismillah) yazan bir paranın olduğunu da eklemektedir. Ayrıca o, para üzerindeki Pehlevice ifadelerin bulunmasının Sasani Devleti'nin hâkim olduğu dönemde ki etkisinden kaynaklandığını ifade etmektedir.

Abdullatif Suphi Paşa kişisel koleksiyonundaki hicri 78. seneye ait paraları tarif etmeye devam eder ve Besa'da kesilmiş bir sikkenin sureti yüzünün önünde kûfî yazı ile (Haccâc bin Yusuf) ve ikinci tavrının kenârında (Bismillah lâilâheillallah vahdehu Muhammeden Resûlüllah) yazılmış olduğunu aktarır. Yine Besa'da yetmiş dokuz senesinde kesilmiş diğer bir sikke suretinin yüzü tarafında benzer şekilde kûfî yazı ile (Haccâc bin Yusuf) ve hâric-i tavkda (Bismillah) yazılmış olduğunu da söyler. Buna

ek olarak da şu önemli tarihsel veriyi aktarır: Makrîzî'nin Abdülmelik bin Mervân emriyle Haccâc'ın kestiği sikkeler Medîne-i Münevvere'ye ulaştığında ashab-ı kiramdan hayatta olanlar üzerinde suret bulunduğu gerekçesiyle ilgili paraları geri vermişlerdir. Buradan anlaşılacağı üzere ashab-ı kiramdan hayatta olanların, üzerinde suret bulunan paraları reddetmelerinin iki sebebi olduğu üzerine fikir yürütülebilir. Birincisi İslam'ın resim hususundaki oluşagelen ve puta tapıcılık riski olduğu kanaatidir. Diğer ise sosyolojik açıdan homeostatik (yavaş değişen) toplumların hızlı değişimlere verdikleri kolektif refleksten ileri geldiği ihtimalidir. Netice itibarıyla Abdullatif Suphi Paşa, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, ashab-ı kiramdan valiler, Emevi ve Abbâsi halifeleri zamanında kesilen suretli paraların olduğunu, kendi kişisel koleksiyonunda bunlardan fazlaca bulunduğunu ve İslam'ın kalbinde suretli paraya cevaz verildiğini söylemektedir. Böylesi bir uygulamanın yapılmasının nedenini de yeni fethedilen ülkelerde yaşayan cahil yerli halkın bir takım ön yargılarını sarsmamak ve onları tatmin etmek için alınmış bir tedbir olarak değerlendirmek mümkündür (Hamidullah, 1990, s. 986).

Abdullatif Suphi Paşa, Hz. Ali dönemine gelindiğinde ise, para ile ilgili şüpheleri ortadan kaldıracak yeni bir durumu keşfettiğini bildirmektedir. İlgili ifadelere göre Hicri 1277'de Irak Arap bölgesinde bulunan bir dirhem eline geçmiştir - Kanaatimizce Abdullatif Suphi Paşa'nın Hz. Ali (r.a) dönemine dair verdiği bilgilere binaen para basımı işlerini ilgili risalesinde önemli gördüğünden ve detaylandıracağından dolayı daha sonra metnin ilerleyen yerlerinde ayrıca bir pasaj açmıştır-. Buna göre Basra'da hicri 40. yıllarda ve Hz. Ali'nin son dönemlerinde basılan bu para, tanıtım maksadıyla ve bir ilk olarak, o dönemin bütün tarihçilerinin bilgisine sunulmuştur. Bu dirhem bir yüzünün ortasında dört satırda (Allahu ehad Allahussamed lem yelid ve lem yûled ve lem yekûn lehu kufûven ehad) iki dairenin arasında (Muhammeden Resûlullah erselehu bi'l-Hudâ ve dîni'l-Hakk li-yuzhirahû alâ'd-dîn kullih veleve kerihe'l-müşrikûn) diğer yüzünün ortasında üç satırda (Lâilâheillallah vahdehû lâşerîke leh) üç tavrının dahilinde daire şeklinde (Bismillah duribe hâze'd-dirhem bi'l-Basra fî seneti erba'in) yazılmıştır. Bu durum da İslam sikkesinin tarihini hicri 75. seneden hicri 40. yıla çekmiştir. Sıffîn Savaşı sonrası çıkan siyasi çekişmelerin İslam medeniyetine ciddi zararlar verdiğini ve toplumu iktisaden yıprattığını ifade eden Abdullatif Suphi Paşa'ya göre; sikke basma işi de siyasi mücadelelerden olumsuz etkilenmiş ve sekteye uğramıştır. Abdülmelik bin Mervân döneminde kamu düzeninin sağlanmasıyla sikke basılmasına Hz. Ali dönemine sadık kalınma kaydı ile karar alınmıştır. Kanaatimizce bu durum göstermektedir ki tarihsel süreçteki siyasi krizlerin tümünde toplumun geneli

maddi anlamda yıpranma ile karşı karşıya kalmaktadır.

Hız. Ömer döneminden itibaren İslam fetihlerinin artışı bazı zamanlar ortak para birimi kararlarını beraberinde getirmiştir. Ancak fethedilen yerlerin yerel yöneticileri de dikkate alındığında ilgili sikkelerin üzerine valilerin isimlerinin bazen Arapça bazen de Pehlevice yazıldığı görülmektedir. Yine aynı sikkeler üzerine tevhid, tehlil ve besmele içeren ifadelerin basıldığı görülmektedir. Bunun bir ileri derecesinde Şam'da tedavülde olan Rum sikkeleri üzerine halifelerin işaretleri basıldığı olmuştur. Hicri 78. senesinde Şam, Irak ve Fars bölgelerinde düzenlemesini Hız. Ali'nin yaptığı gümüş sikkeler basılmış; ilgili sikkelerin dairesel ölçüsü ufak olduğundan basıldığı yerin adı ve *velev kerihel müşrikûn* ifadesi düşürülmüştür. Öyle ki bu durum Abbasi devletine kadar devam etmiştir. Hız. Ali para bastırırken kendi ismini bu basılan paralara işletmemiş ve bu gelenek Emeviler döneminde de devam etmiştir. Abdülatif Suphi Paşa, Abdülmelik bin Mervan zamanında -hicri 79 yetmiş dokuz tarihinde basılan ve şahsi koleksiyonunda bulunan ikinci bir dirhemden daha bahsetmekte ve şu tahlili yapmaktadır: Öyle ki, bu iki dirhem, Basra'da basılmıştır. Birinin tarihi hicri 40 ve diğerinin tarihi hicri 79 senesidir.

Yine Abdülatif Suphi Paşa'ya göre; III. Abbasi Halifesi Mehdi, pederleri Mansur tarafından Fars valisi iken hicretin yüz kırk altıncı senesinde Fars usulü üzere ismini sikkede zikretmiş ve âdâb-ı hulefâ-yı sâbıkaya uymamakla eleştirilmiştir. Rey şehrinde o tarihlerde kesilmiş dört adet sikke Abdullatif Suphi Paşa'nın koleksiyonunda mevcuttur. Bu dirhemün üzerine yazılanlara bakıldığında bir yüzünün ortasında üç satır olarak (Lâilâheillallahu vahdehû lâ şerîke leh) dairesinde (Bismillah duribe hâze'd-dirhem bi'l-Rey senetü sitte ve erba'in ve mie) diğer yüzünde benzer şekilde üç satır olarak (Mimmâ emera bihi El-Mehdî Muhammed bin emîri'l-Mü'minîn) ve dairesinde (Muhammeden Resûlullah erselehu bi'l-Hudâ ve dîni'l-Hakk li-yuzhirahû alâ'd-dîn kullih velev kerihel müşrikûn) diye baskı yapılmıştır. Bu tarihe gelindiğinde halifelerin adının basılan paralarda kullanılmamasının nedeni iş kolaylığı açısından eski darphanelerin kullanımından vazgeçilmesidir. Bu duruma Abdullatif Suphi Paşa şöyle delil getirmektedir: *Şekl-i Kisrevî'de ve Rûmî'de, İslam devrinde, basılan paraların tümünde Hüsrev Perviz'in sureti olup Rum sikkelerinde dahi Heraklius ve haleflerinin sureti basılmıştır. Fakat bazı bakır sikkelerde Muâviye'nin mukalled-i bi's-seyf olarak basılmış olduğu tahmin edilmektedir.*

Sikkede, Abdullatif Suphi Paşa'ya göre, İslam padişahlarının adını zikretmek Mehdi'nin başlattığı bir adettir. Gümüş sikkelerde valiliği

döneminde Rey adlı bölgede basılan paralara ismini bastırıp pederinin vefatıyla halife olduğunda Mehdî bütün darphanelerde basılan gümüş paranın hepsinde kendi adını zikir edip Abbasi sikkelerinin üzerine kadîmesine (Muhammeden resûlullah sallallahu aleyh – el-Halîfetü'l-Mehdî) ibaresini üç satırda bastırıp geri kalan baskıları ortadan kaldırtmıştır. Bazı darphanelerde basılan (El-Abbâs Veliyyullah) ifadesi eklenmiş ve ondan sonra gelen halifeler de gümüş sikkelerde isimlerini bastırmışlardır. Halife Memun zamanına kadar altın sikkeler halifenin isminden boş bırakılmıştır. Buna ek olarak Harun Reşit zamanına kadar sikke ve darphane nezareti halifelere mahsus kılınmıştır. Ancak halifelerin iş yoğunluğundan dolayı sikke nezareti Bermekîlere verilmiştir. Halife Memun ve kardeşi Emin altın sikkelerde de isimlerini bastırdıklarında ondan sonra gelen İslam devleti halifelerin de bu yolu izlemiş oldukları görülmektedir. Valiliklere gelindiğinde ise bazılarının Abbasi halifelerinin muasırı olan halifenin adını bastıkları, bazılarının da hilafeti tanımayarak *bi'l-istiklâl darb-ı sikke* bastıkları görülmektedir. Bütün bu bilgilerden anlaşılabileceği üzere İslam devletlerinin para basma şekilleri ve ölçüsünün sürekli olarak siyasi, politik ve coğrafi olarak değiştiği anlaşılmaktadır.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İktisat tarihi ile insanlığın kronolojisi birlikte var olmuştur. Bunun bir ileri derecesinde para insanlığın büyük icatlarından biridir. İnsanlığın kolektif dayanışmasının politik bir neticesi olarak devlet, aynı zamanda yerleşik iktisadi bir yapının hem sebebi hem de sonucudur. Bu çalışmaya konu olan Abdullatif Suphi Paşa'nın ilgili risalesi de siyaset, iktisat ve toplumsal hayat adına bazı tarihsel gerçeklikleri ortaya çıkarmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, Abdullatif Suphi Paşa'nın perspektifinden, İslam'ın ilk yıllarında o dönemin şartlarına binaen Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Hz. Ebubekir döneminde iktisadi hayatın önemli bir unsuru olarak başka devletlerin paralarının kullanılmasının tercih edildiği görülmektedir. Bu durumun gerekçesinin ise hem İslam devletinin yeni ve dar bir coğrafyada hâkim olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ancak Hz. Ömer (r.a.) dönemi ve sonrası, fetihlerin de artması nedeniyle bu durumun değiştiği görülmüştür. Bu anlamda Abdullatif Suphi Paşa kişisel para koleksiyonundaki paralardan örnekle İslam devletinin ilk parasının Hz. Ömer (r.a.) döneminde basıldığını kanıtlamış ve bir ileri derecede; bu paranın üzerindeki (amr) ifadesini tarihe not düşmüştür. Daha sonraki halifeler döneminde de para basımına devam edilmiş; basılan paraların üzerindeki ifadeler tahlil edildiği üzere devletin sosyo-politik ve ekonomik durumu hakkında ön fikirler elde edilmiştir. Buna göre farklı iktidar zaman

dilimlerinde para basma hadisesi, bazen İslam devletinin bir varlık göstergesi, bazen mücadele edilen veya siyasi kriz yaşanan diğer devletlere karşı bir meydan okuma, bazen de merkezi otoriteyi tanımamanın bir göstergesi olabilmıştır. İlgili incelemede ulaşılan önemli bir bilgi de şudur ki; İslam devletleri fetihlerle fazlaca toprak elde ettiğinde, bu fethedilen bölgelerin halklarının, üzerinde suret bulunan paralarının tedavülünden kaldırılmasına lüzum görülmediğidir. Bunun nedenini toplumsal yapının yavaş değişen karakteristiğinde aramak gerekmektedir. Çünkü toplumsal hayattaki insanların birincil denilebilecek kadar önem verdikleri para unsurunun bir anda değiştirilmesi bazı sosyal tepkilere neden olabilmektedir.

Toparlayacak olur isek İslam devletleri genelde kurumlar ve özelde iktisat sosyolojisi açısından uygulamaları cihetinden sürekli değişimler geçirmiştir. Abdullatif Suphi Paşa'nın incelediğimiz bu risalesinin yanı sıra kişisel para koleksiyonu ve matbuatları ise bilim insanlarına katkı sağlamaya devam edecektir.

4. KAYNAKLAR

- Açıkgöz, Ö. & Diğerleri, (2003). Soruşturma. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16 (4), 690-693.
- Akyıldız, A., (1993). Suphi Paşa. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, , C.XXXVII, 450-452.
- Akyıldız, A. (2007). Para. *DİA*, İstanbul, , XXXIV, 163-165.
- Aron, R.(2007). *Sosyolojik düşüncenin evreleri*, Korkmaz Alemdar (çev.), 7. Basım, İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Arslan, A. (1997). *İbn-i Haldun*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Aydın, M. (1997). *Kurumlar sosyolojisi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Baeck, L. (1997). Klasik İslam çağının iktisat düşüncesi. Mustafa Özel (çev.), *İktisat Risaleleri*, Mustafa Özel (drl.), İstanbul: İz Yayıncılık.
- Bayındır, A.(2012). Başlangıçtan günümüze kadar İslam toplumunda madeni paralar ve kâğıt paralar. *İÜİFD*, (2), 15-36.
- Buğra, A. (1995). *İktisatçılar ve insanlar bir yöntem çalışması*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, Ö.(2003). *İktisat ve ahlak*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Dobb, M. (1992). *Kapitalizmin gelişmesi üzerine denemeler*, F. Akar (çev.), İstanbul: Belge Yayınları.
- Döndüren, H. (2008). *Ticaret rehberi*, İstanbul: Erkam Yayınları.
- Durkheim, E. (2006). *Sosyoloji dersleri*, Ali Berktaş (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- el-Kardavi, Yusuf, (1975). *Fakirlik problemi ve İslam*, Abdülvehhap Öztürk (çev.), Ankara: Nur Yayınları.
- Ensar Vakfı, (1992). *İslam ekonomisinde finansman meseleleri*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

- Erdoğan, İ. (2000). *Kapitalizm kalkınma postmodernizm ve iletişim*, Ankara: Kardelen Ofset.
- Eröz, M. (1982). *İktisat sosyolojisine başlangıç*, 3. Basım, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Ersoy, A. (2012). *İktisadi düşünceler tarihi*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Geçit, M. S. (2009). *Ekonomi ve İnanç*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Giddens, A. (2013). *Kapitalizm ve modern sosyal teori*, 4. Basım, Ümit Tatlıcan (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haldun, İbn, (1991). *Mukaddime*, 4. Basım, C.II, Süleyman Uludağ (çev.), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hamidullah, M. (1990). *İslâm Peygamberi*, Salih Tuğ (çev), Cilt 2, İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret.
- <https://osmanlica.ihya.org/dt-6707.html> (19.08.2019).
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/danek> (19.08.2019).
- Karagül, M. & Açıköz, Ö. (2009). İktisat tarihi perspektifinde iktisadi kalkınma ve din ilişkisi *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (18), 472-486.
- Karaman, F. (2011). *Din ve sosyal hayat*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1998). *Economica'nın dublörü ethica. Doğu Batı*, 1 (4) (Ağustos-Eylül- Ekim), 93-95.
- Kılıçbay, M. A. (1999). *Dinin fiziği demokrasinin kimyası*, Ankara: İmge Yayınevi.
- Kocamemi, F. B. (2009). *Baba, oğul, torun*, İstanbul: Ekinoks Yayınları.
- Nişancı, Ş. (2002). *15-16. yüzyıllarda Osmanlı iktisat zihniyeti*, İstanbul: Okumuş Adam Yayıncılık.
- Numanî, Ş. (1975). *Bütün yönleriyle Hz. Ömer ve devlet idaresi*, Talip Yaşaralp (çev.), 2. Cilt, İstanbul: Hikmet Dâva Çağ Yayınları.
- Orman, S. (1984). *Gazali'nin iktisat felsefesi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Özel, M. (hızl.), (1994). *İktisat ve din*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özel, M. (1997). *Müslüman ve ekonomi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özel, M. (1993). *Piyasa düşmanı kapitalizm*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sezen, Y. (1998). *Sosyoloji açısından din*. 3. Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Sivrioğlu, U. Töre, (2014). Ortaçağ İslam sikkelerinde Hellen, Roma-Bizans etkisi. *Akademik Tarih Ve Düşünce Dergisi*, (Mayıs), 1 (2), 1-21.
- Şeriatî, A. (2004). *İslam ekonomisi*, Kenan Çamurcu (çev.), İstanbul: Dünya Yayınları.
- Tan, H. (2012). *Aydın kimdir?*. İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Tanrıverdi, H. (2003). Hz. Ömer dönemi sosyal devlet uygulamaları üzerine bir inceleme. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 16 (4), 672-677.
- Veblen, T. (2005). *Aylak sınıfın teorisi*, Zeynep Gültekin ve Cumhur Atay (çev.), İstanbul: Babil Yayınları.
- Yaran, R. (2007). *İslam fıkhrında ihtiyaç kavramı ve kurumsallaşması*, İstanbul: Marmara İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Yetik, Z. (1991). *Ekonomi bir din midir?*. İstanbul: Beyan Yayınları.

Zaim, S. (1979). *İslam ve iktisadi nizam*. İstanbul: Zafer Matbaası.
 Zambaur, E. von, (1968). *Die münzprägungen des Islams*. Wiesbaden.

UYÛNÜ'L-AHBÂR Fİ'N-NUKÛD VE'L-ÂSÂR ADLI RİSALENİN TRANSKRİPSİYONU

Uyûnü'l-ahbâr fî'n-nukûd ve'l-âsâr

SuphiAbdullatif Paşa

Meclis-i Vâlâ a'zâsından atûfetlû Abdullatif SuphiBey Efendi hazretlerinin
 müellifâtındandır.

SuphiBey'in

Uyûnü'l-Ahbârî fî'n-Nukûdî ve'l-Âsâr

Nâm te'liflerinden meskûkât-ı islâmiyyenin ibtidâ-yı îcâd ve kat'ı üzerine
 yazılan fasıldır.

Faslû fî evveliyeti's-sikketi'l-islâmiyye

Kable'l-islâm Arab beyninde te'âtî-i bey'ü şîrâ Fars ve Rum sikkeleriyle
 olup vezn ile alınıp verilirdi. Makrîzî nâm müverrih-i meşhûr meskûkât-ı islâmiyye
 ta'rifinde yazıp (Şezûrî'l-Ukûd fî Zikri'n-Nukûd) tesmiye eylediği kitabının
 mukaddemesinde dinâr tesmiye olunan altın sikkeler memâlik-i Rum'dan ve dirhem
 tesmiye kılınan gümüş sikkeler Fars memâlikinden gelip millet-i Arab onlarla akd-i
 bey'ü şîrâ edip beynlerinde vezn ile te'âtî olunur ve gümüş sikkeler iki nev' olup bir
 takımına Sevdâ-yı Vâfiye ve diğer nev'ine Taberiyye-i Utkâ tesmiye ederlerdi ve
 dinârın dinâr ve dirhemdir dirhem tesmiyesi veznleri i'tibârıyla olup câhiliyyetde
 te'âmül olunan dinâr islâm dinârının iki misli ve dirhem dahi islâm dirheminin iki
 misli vezninde idi dedi. Dinâr (denarius) ve dirhem (dirham) mu'arrebî olup bu iki
 sınıf sikke Yunan ve Rum sikkeleri ta'rifi sırasında tafsîlen beyân olduğundan
 burada tekrâra hâcet yoktur. Arab müverrihlerinin meskûkât-ı kadîme üzerine
 yazdıkları ahbâr tamâmıyla vâkı'a mutâbık değilse de bu fennin mûcidi
 olduklarından ve her şeyin bidâyeti noksân olmak emr-i tabîî idiğinden sa'yları
 meşkûr ve himmetleri memdûhdur rahimehumullah. Yunan ve Rum sikkeleri
 esmâsından olan dirham ve dinaryus veznleri kezâlik mahallinde ta'rîf olunup islâm
 dinâr ve dirheminin veznleri dahi beyân olunacağından beynlerinde olan fark ve
 tefâvüt ma'lûm olur.

Makrîzî kitâb-ı mezkûrda yine dedi ki Resûl-i Hüdâ Muhammed Mustafa
 sallallahu te'âlâ aleyhi vessellem efendimiz hazretleri meskûkâtı câhiliyyetde cârî
 olduğu hâlde terk buyurup altın ve gümüşde kırkda bir zükût ta'yîn buyurdular ki
 bunun hesâb ve tafsîli kütüb-i fikhiyyede mahallerinde mezkûr olmakla tasfile hâcet
 görünmemişdir ve hazret-i Ebu Bekir-i Sıddîk radiyallahu anh zamân-ı hilâfetlerinde
 tağyîr ve tebdil buyurmayıp hâliyle terk buyurdular. Vaktâ ki Ömer el-Fârûk
 radiyallahu te'âlâ anh hazretleri ziver-i mesned-i hilâfet oldular. Hicret-i seniyyenin
 on sekizinci ve hilâfet-i aliyyelerinin sekizinci sâlinde Muhammedü'l-Mustafa
 sallallahu te'âlâ aleyhi vessellem efendimizin zükûtda şart buyurdıkları evzân-ı
 mezkûre üzere ve Kisrevî şekilinde darb-ı sikke buyurup ancak bazı sikkelerin
 kenarında (Elhamdülillah) ve bazısında (Muhammeden resûlullah) ve bazılarının
 kenarında (Lâilaeillallahu vahdehû) ve bazısında (amr) nakş ettirip sikkenin sâ'ir

cihâtı Kisrevî şeklinde kalıp Osman bin Affan radiyallahu te'âlâ anı vakt-i hilâfetlerinde darb olunan meskûkâtta (Allahu Ekber) nakş olundu. Mesned-i şerîf-i hilâfet Muâviye bin Ebî Süfyan'a geçince dirhemlerin veznini bir habbe veyâhûd iki habbe tenkîs edip dinara dahi mukalled-i bi's-seyf olduğu hâlde kendi resmini nakş ve teskîk edip sihâm-ı i'tirâza hedef oldu. Ba'dehû emîrü'l-mü'minîn Abdullah bin ez-Zübeyr Mekke-i Mükerrreme'de sikkenin şeklini tağyîr ve hüsn-i sûrete tebdîl edip bir yüzüne (Muhammeden Resûlullah) ve diğer yüzüne (Emerallahu bi'l-vefâ ve'l-adl) nakş edip birâderleri Mus'ab bin Ez-Zübeyr dahi evzânda sünne-i seniyye-i Mustafiyyeye ittibâ'an darb-ı sikke edip neşr eyledi. Vaktâki Haccâc Abdülmelik bin Mervân tarafından ibnû'z-Zübeyr hazretlerinin üzerine askerle Hicaz'a geldi. Sikkenin şeklini tağyîr edip fâsıkın eserinden bir şey bırakmayalım dedi. Abdullah bin Ez-Zübeyr hazretlerinin şehâdetinden sonra Abdülmelik bin Mervân hükûmet ve hilâfetde istikrâr bulup def'-i hâ'il eyledikten sonra narh ve evzâna ve ayâr ve sikkeye ziyâdesiyle dikkat edip hicret-i seniyyenin yetmiş altıncı senesinde evzân-ı mesnûne üzerine dinâr ve dirhemi şekl-i mahsûsda kat' ve darb edip sâir diyârda dahi kat' ve neşrini ol vakt Irak'da bulunan Haccâc bin Yusuf'a emr ve tahrîr eyledi. Haccâc bin Yusuf dahi ol vechle sikke kat' edip meskûkât-ı cedîde Medîne-i Münnevve'ye geldikde ashâb-ı resûlullahdan ber-hayât bulunan zâtlar görüp yalnız sûretli sikkeler olduğuna i'tirâz edip onlarla ahz ü i'tâ eylemekden imtinâ' eylemediler ve Abdülmelik bin Mervân'ın kat'-ı sikke eylemesi Hâlid bin Yezid bin Muâviye'nin teşvikiyle olup bir rivâyetde dahi emîrü'l-mü'minîn Abdülmelik bin Mervân kayser-i Rum'a yazdığı bir kât'a mektûbunda (Kulhüvallahu ehad) yazıp fahr-ı risâlet efendimizi dahi yâd ve tizkâr eylemekle kayser-i Rum münfâ'il olup cevâbında bu makûle ta'rîzât terk olunmadığı hâlde meskûkâtımızda peygamberinizi ikrâh edeceğiniz sûretle zikr ederiz diye tahrîr ettiğinden Abdülmelik rüesâ-yı islâmı cem' edip mektûb-ı mezkûru irâ'e eylemekle Hâlid bin Yezid sikke darbını ve meskûkât-ı Rumiyyenin men'-i tedâvülünü re'y edip cümlesi kabûl etdiklerinden sikke-i islâmiyye hicretin yetmiş altı senesinde kat' olup sâ'ir memâlik-i islâmiyyede dahi ittihâz olunan şeklinde kat' olunmak üzere sikke kalıbları Haccâc bin Yusuf'a irsâl olunarak ol vechle cemî' memâlik-i islâmiyyede darb-ı sikke olundu. Sikkenin bir yüzünde (Allahu ehad) ve dairesinde (Duribe hâze'd-dirhem bi-Medîneti kezâ) ve diğer yüzünde (Lâilâheillallah) ve dâiresinde (Muhammeden Resûlullah erselehu bi'l-Hudâ ve dîni'l-Hakk li-yuzhirahû alâ'd-dîn kullih velev kerihel-müşrikûn) nakş oldundu dedi. Kavl-i ahîr sahîh olup İbn-i Haldun dahi sebeb-i darb-ı sikke bu olduğunu zikr edip ancak medâ'ini vesâ'irlerinden nakl ile hicretin yetmiş beşinci senesinde meskûkât-ı islâmiyyenin kat' olduğunu zikr eylemiştir.

Karaçelebizâde Aziz Efendi Ravzatü'l-Ebrâr nâm târihinde yetmiş yedi senesinde kat'ını ve bir rivâyetde Ömer el-Fâruk hazretlerinin zamân-ı sa'âdetlerinde darb-ı sikke olduğunu beyân edip bu haberi kimden nakl eylediğini söylemedi.

Sikke-i islâmiyyenin ibtidâ tarz-ı Kisrevîde kat'ı bî-iştibâh olup zamân-ı Hazret-i Fâruk'da Makrîzî'nin kavline on sekiz sene-i hicriyesinde olması dahi akreb-i ihtimâldir. Zîrâ Thomas nâm mü'ellif Pehlevî yazı ile olan Arab-ı islâm

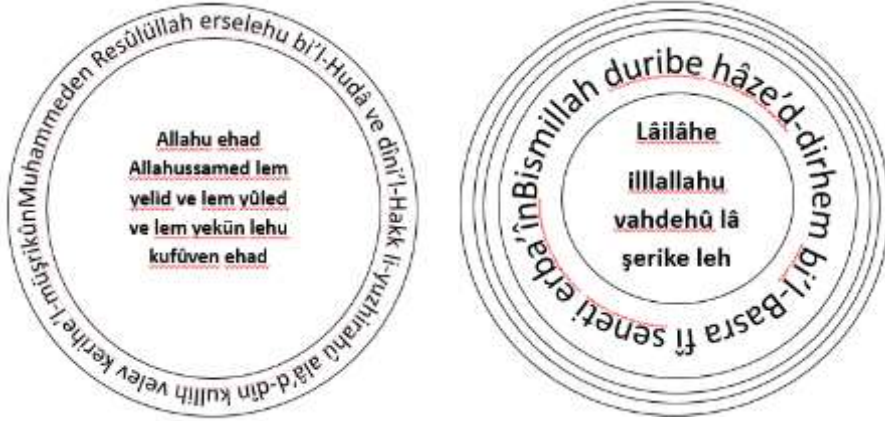
sikkeleri ta'rîfde yazdığı kitabın iki yüz sekseninci sahîfesinde hicretin yirminci senesinde darb olunmuş ve sikkenin ta'rîfi bulunup Tabîb İsmail Paşa'nın dahi meskûkât-ı atıka takımında yirmi beşinci senesinde darb olunmuş şekl-i Kisrevîde bir sikkeyi Mösyö Mortman meskûkât-ı Sâsâniyye ta'rîfde yazdığı kitabının 449 sahîfesinde 749 numarada zikr eylemiştir. Benim meskûkât-ı atıka takımında dahi yirmi altı senesinde kesilmiş bir kıt'a sikkenin târih ve darbhânesi Pehlevî yazı ile olup kenârında kûfî yazı ile (Bismillah) yazılmıştır. Târîh ve darbhânesini Mösyö Mortman okuyup yirmi altı senesinde Yezid beldeinde kesildiğini beyân etmiştir. Pehlevî yazı Fars milletinin Devlet-i Sâsâniye zamânında müsta'mel olan yazıları olup feth-i islâmîde Arabî yazıya mütehavvil oldu. Hattâ bu vakte dek Yezd tarafında bulunup hâlâ ateş-perest olan akvâm-ı Farsiyye beyninde mütedâvil olduğu vâsıl-ı derece-i sıhhattır. Ancak bu yazının Avrupa'da bidâyet-i kırâ'atı milâdın 1793 târihinde olup ibtidâ hal ve kırâ'at eden Mösyö de Sasi nâm zât olup bu vakitte Dârû's-Saltanat-ı Kostantiniyye'de Mösyö Mortman ve Berlin'de Ols Hauzen ve Petersburg'da Vüren nâm zâtlar Pehlevî yazıyı kırâ'at edip Mösyö Mortman bu husûsa sarf-ı mesâ'i-i cemîle eylemiştir. Benim meskûkât-ı atıka takımında şekl-i Kisrevîde ve bazılarının kenarında ve kiminin ortasında olan sûretin yüzü tarafında kûfî yazılarla nakş olunmuş birçok sikke olup bunlar sırasında bir bir ta'rîf olunacaktır. İşte bu sikkelerin arasında hicretin yetmiş sekiz senesinde Besa'da kesilmiş bir sikkenin sûreti yüzünün önünde kûfî yazı ile (Haccâc bin Yusuf) ve ikinci tavkının kenârında (Bismillah lâilâheillallah vahdehu Muhammeden resûlullah) ve yine Besa'da yetmiş dokuz senesinde diğer kesilmiş bir sikke sûretinin yüzü tarafında kezâlik kûfî yazı ile (Haccâc bin Yusuf) ve hâric-i tavkda (Bismillah) yazılmıştır. Ânifen beyân olunduğu üzere Makrîzî'nin Abdülmelik bin Mervân emriyle Haccâc'ın kesdiği sikkeler Medîne-i Münevvere'ye geldikde bekâyâ-yı ashâb-ı resûlullahdan olan zâtlar bunlarla ahz ü i'tâ edip ancak sûretli olduklarına i'tirâz etdiler dediği resîde-i derece-i yakındır.

Fakat bundan cây-ı bahs hulefâ-yı râşidîn ve ashâb-ı resûlullahdan olan vülât-ı güzîn hilâfî şer' olarak sûretli sikke kesdikleri olup el-ân meskûkât-ı atıka hazînelerinde sûretli ve kûfî yazılarla hulefâ-yı râşidîn Ömer ve Osman ve Ali radiyallahu te'âlâ anhum hazerâtının ve ashâbdan olan vülât-ı etrâf ve hulefâ-yı Emeviyye ve Abbâsiyye zamânında kesilen meskûkât pek çok olup bu fakîrin takımında dahi bir haylisi mevcûd olduğuna nazaran ebâdî-i nazarda sadr-ı islâmîde sûretli meskûkât kat'ına cevâz verilmiş olduğu zan olunursa da bunun hakîkati tafsilât-ı âtiyeden ma'lûm olur.

(İSTİTRÂD)

Sikke-i islâmiyyenin ma'rûf olan tarz-ı islâmiyyede darbı Ali bin Ebî Tâlib radiyallahu te'âlâ anh hazretlerinin zamân-ı hilâfetlerinde olduğuna şek ve şüpheyi izâle edecek bir keşf-i cedîd zuhûr etmekle bu mahalde tahrîri muvâfık görülmüştür.

İşbu bin iki yüz yetmiş yedi senesinde Irak-ı Arab'da bulunmuş bir dirhem yedime gelip Basra'da âhir-i müddet-i Ali bin Ebî Tâlib olan kırk sene-i hicriyesinde kat' olunduğu mütebeyyin olmakla bu keyfiyet cümle ulemâ-yı târihin ma'lûmları olmak için bu mahalde aynıyla resmi sebt olunmuştur.

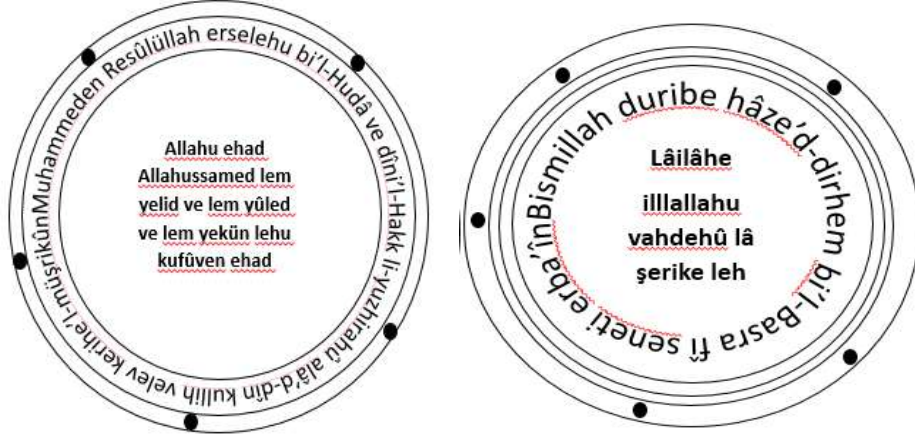

DİRHEM-İ MUSAVVERİN TA'RÎFİ

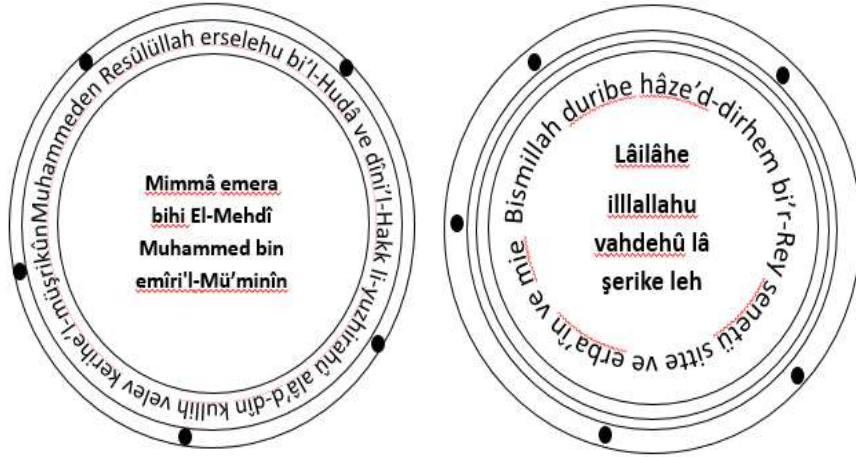
Bir yüzünün ortasında dört satırda (Allahu ehad Allahussamed lem yelid ve lem yûled ve lem yekûn lehu kufûven ehad) iki dâ'irenin arasında (Muhammeden Resûlullah erselehu bi'l-Hudâ ve dîni'l-Hakk li-yuzhirahu alâ'd-dîn kullih velev kerihê'l-müşrikûn) diğer yüzünün ortasında üç satırda (Lâilâhe illallahu vahdehû lâ şerike leh) üç tavrının dâhilinde dâiren mâdâr (Bismillah duribe hâze'd-dirhem bi'l-Basra fi seneti erba'în) yazılmıştır.

İmdi eşher-i akvâlde olduğu üzere sikke-i islâmiyyenin resm-i ma'lûm üzerine kat'ı yetmiş beş senesinde olmayıp Ali bin Ebî Tâlib hazretlerinin zamân-ı hilâfetlerinde târîh-i hicrînin aşere râbî'inde olduğuna iştibâh yoktur. Ancak Muhârebe-i Sıffin zuhûruyla hilâfetin Muâviye'ye intikâl eylemesi ve Abdülmelik zamânına dek islâm beyninde zuhûr eden fiten-i mütevâlîye islâmın bir müddet hâlini tağyîr ve ma'mûriyet ve medeniyeti te'hîr eylediği cihetle darb-ı sikke husûsu dahi bir vakit mu'attal kalıp zamân-ı Abdülmelik bin Mervân'da gavâil ve fiten bertarâf olup tanzîm-i mehâm-ı saltanat vakti gelmekle yeniden darb-ı sikkeye yetmiş beş târihinde karâr verilip Ali bin Ebî Tâlib hazretlerinin tertîb buyurdıkları ibâre ile bilâ tağyîr ve tebdîl kat'-ı sikke olunmuşdur. Makrîzî'nin kavlince sikkezenbaşı Teyma Yahûdilerinden Semir nâm kimse olup kat' olunan dirhemler yahûdî-i mezkûra nisbet olunup Semîriyye tesmiye kılınmışdır. Sadr-ı islâmda sûretli sikke kat'î bahsine gelelim. Ulemâ-yı târîhin ma'lûmu olduğu üzere zamân-ı sa'âdet-ittisâm-ı Fârûkî'de dâ'ire-i memâlik-i islâmiyye müttesi' olup şarkan Âb-ı Ceyhun ve şimâlen Demirkapı ve garben İskenderiye-i Mısır ve cenûben sugûr-ı Hind'e dek islâm feth-i diyâr edip ahd-i Hazret-i Fârûk'da dokuz yüz câmi' ve dört bin mescid binâ olunduğu mazbût-ı tevârih-i rûzgârdır. İslâmın az vakit içinde bu kadar memâlik feth eylemesi cihetiyle teshîl-i ahz ü i'tâ için her diyârda tedâvül eden meskûkâtı hâliyle terk edip mevcûd darbhâneler dahi ta'tîl olunmayarak İran'da olan darbhâneler resm-i Kisrevî üzere sikke darb edip ancak vakt-i islâmda kat' olduğuna işâret olmak üzere bazı vülâtın ismi Arabî ve bazısının Pehlevî yazı ile nakş olunup sikkelerin kenarlarına dahi şe'âyir-i islâmiyyeden olan tevhîd ve

tehlîl ve besmele ve gayrı gibi alâmât nakş ve tahrîr olunmuş ve Berr-i Şâm'da dahi resm-i Rumi'de sikkeler kesilip ve darbhâne ve târîh-i Arabî nakş olunup bazı sikkelere dahi hulefânın resmi nakş kılınmıştır. Hattâ yetmiş sekiz sene-i hicriyede Berr-i Şâm ve Irak ve Fars diyârlarının her tarafında resm-i kadîm külliyyen terk olunup Ali bin Ebî Tâlib hazretlerinin tertîb ettikleri ibâre-i sâlifetü'l-beyânın aynıyla gümüş sikkeler kat' olunup altın sikkelerin dâiresi küçük olduğundan yalnız darbhânenin bulunduğu belde ismi ve diğer dâirede muharrer olan ibârenin âharından (velev kerihel müşrikûn) kelâmı ıskât olunarak sâ'ir elfâz aynıyla sebt ve nakş olunup meskûkât-ı islâmiyye târîh-i mezkûrda her diyârda çoğalmış iken Taberistan'da yine resm-i kadîm üzerine darb-ı sikke olunup evâil-i devlet-i Abbâsiyye'ye dek ol vehcle darb olunmuştur. İşbu sûretli meskûkâtın kat' ve darbı beyân olunduğu üzere kable'l-islâm işleyen darbhâneler hâliyle terk olunup resm-i kadîmin temhîl olunduğundan neş'et ettiğine bir delîl dahi mezkûr meskûkâtda vülât ve ashâbın isimleri bazı darbhânelerde kûfî ve bazısında Pehlevî yazı ile nakş olunup devlet Kisreviyye usûlü terk olunmadığıdır zîrâ Ali bin Ebî Tâlib hazretleri sikkeyi islâmiyet nâmına darb edip ism-i âlileri meskûkâtda yâd olunmadığı gibi hulefâ-yı Emeviyye dahi bu usûle ri'âyet ve Ali hazretlerinin tertîb ettikleri ibâreden bir harfî tağyîr eylemedikleri Abdülmelik zamânında yetmiş dokuz târihinde kat' olunup resmi şu mahalde sebt olunan dirhem kırk târihinde Ali hazretlerinin zamânında madrûb dirhemle tatbîk olundukda keyfiyyet ma'lûm olur.

İşbu iki dirhem Basra'da darb olunup birinin târihi kırk ve diğerinin târihi yetmiş dokuz senesi olup hulefâ-yı Abbâsiyye'nin sâlisi Mehdî, pederleri Mansûr tarafından Fars vâlisi iken hicretin yüz kırk altıncı senesinde Fars usûlü üzere ismini sikkede zikr edip âdâb-ı hulefâ-yı sâbıkaya ri'âyet etmedi. Rey şehrinde târîh-i mezkûrda kesilmiş dört adet sikke benim meskûkât-ı atîka takımında mevcûd olmakla birinin resmi dahi bu mahalde sebt olunmuştur.

DİRHEM-İ MUSAVVERİN TA'RÎFİ

Bir yüzünün ortasında üç satır olarak (Lâilâhe illallahu vahdehû lâ şerike leh) dâ'iresinde (Bismillah duribe hâze'd-dirhem bi'l-Rey senetü sitte ve erba'în ve mie) diğer yüzünde kezâlik üç satır olarak (Mimmâ emera bihi El-Mehdî Muhammed bin emîri'l-Mü'minîn) ve dâ'iresinde (Muhammeden Resûlullah erselehu bi'l-Hudâ ve dîni'l-Hakk li-yuzhirahû alâ'd-dîn kullih velev kerihel-müşrikûn) diye nakş olunmuştur. Hâsılı bu târihe gelince hulefânın nâmı sikke-i islâmiyyede zikr olunmaması dahi hulefâ-yı râşidîn zamânında ve Emeviye'nin bidâyet-i hükûmetlerinde şekl-i Kisrevîde darb olunan meskûkât eski darbhâneler teshîl-i mu'âmelât için hâliyâ terk olunduğundandır. Buna bir delîl dahi şekl-i Kisrevîde ve Rûmî'de zamân-ı islâmda kesilen meskûkâtdan şekl-i Kisrevîde olanların kâffesinde Hüsrev Perviz'in sûreti olup Rum sikkelerinde dahi Herakliyus ve haleflerinin sûreti mankûş olup fakat bazı bakır sikkelerde Muâviye'nin mukalled-i bi's-seyf olarak nakş olarak olunmuş olduğu zann olunmakda ise de bu dahi Hama ve Humus sikkelerinde olup bunlar dahi ibkâ kılınan Rum darbhânelerinde kesildiği bî-iştibâhdır. Sikkede pâdişâhân-ı islâmın nâmı zikrolunmak Mehdi'nin ibdâ'ı olup gümüş sikkelerde vâliliği hengâmında Rey nâm belde de kesilen meskûkâtda ismini nakş edip pederinin vefâtıyla mesned-nişîn-i hilâfet oldukda her diyâr-ı darbhânelerde darb olunan gümüş meskûkâtın hemen cümlesinde nâmını zikr edip Abbâsiye sikkelerinin nukûş ve kadîmesine (Muhammeden resûlullah sallallahu aleyh – el-Halîfetü'l-Mehdî) ibâresini üç satırda nakş etdirip sâ'ir nukûşu hâliyle terk eyledi.

Ve bazı darbhânelerde darb olunan dinarlarda (El-Abbâs Veliyyullah) fıkasını ilâve edip ondan sonra gelen hulefâ dahi gümüş sikkelerde isimlerini nakş etdirip Me'mûn Halîfe zamânına dek altın sikkeler nâm-ı hulefâdan hâli kalıp fakat Harun er-Reşid zamânına dek sikke ve darbhâne nezâreti hulefâyâ mahsûs iken meşgale-i hilâfet terakkî etdiğinden sikke nezâretini Bermekîlere havâle edip Ca'fer Bermekî nezâretini musaddak olmak için kendi nâmını nakş etdirip sâ'ir diyârda

olan vülât ve evlâd-ı hulefâ dahi bu esere iktifâ ederek nâmlarını sikkeye sebt eylediler. Ancak Me'mûn halife ve birâderi Emin altın sikkelerde dahi isimlerini sebt edip ondan sonra gelen hulefâ memâlik-i islâmiyyede hurûc ile müstebid olan vülât nâmlarına sikke kesip bunların kimisi Abbâsiye hulefâsından mu'âsırı olan halîfenin nâmını meskûkâtta zikr edip kimi dahi hilâfeti tanımayarak bi'l-istiklâl darb-ı sikke eylediler. Binâ'en-aleyh meskûkât-ı islâmiyyenin tarz ü resmi ve vezn ü ayârı değişip türlü türlü hey'etlere girdi ki inşaallah cümlesi ta'rîf olunacaktır. İşbu fasl (Tasvîr-i Efkar) gazetesinin tefrikasında neşr olunduktan sonra böyle bir risâle şeklinde dahi tab' olundu. Fî 15 Muharrem 1279.